

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

2

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

2

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2002
© Straipsnių autoriai, 2002

TAMARA B A I R A Š A U S K A I T Ė

**LIETUVOS BAJORŲ LUOMO DEKLASACIJOS PROCESAS:
KILMĖS ĮRODYMAI (XVIII a. pab. – XIX a. 7 dešimtmetis)**

Įvadas

Dėl LDK bajorų socialinės diferenciacijos susiformavo luomo struktūra, kurios viršutiniame sluoksnyje atsidūrė žemės ir priklausomų valstiečių savininkas, o žemutiniame – neturintis jokios nuosavybės asmuo. Verta prisiminti, kad iki XVIII a. istoriografijoje pagal žemėvaldos dydį, išreikštą dūmų skaičiumi, skiriamos keturios pagrindinės bajorijos sociostruktūrinės grupės: a) stambieji žemvaldžiai, b) vidutiniai, c) smulkieji ir d) akalicų (bajorkaimių) bajorai¹. Ir vėliau šios struktūros bendras modelis iš esmės nekito, tačiau luomo stratifikacijoje pastebima turtinės ir socialinės degradacijos tendencija. L. Truska, remdamasis XVIII a. 8–9 dešimtmečių statistikos šaltiniais – pavietų tarifais bei 1795 m. gyventojų surašymu, išskyrė šiuos bajorijos sluoksnius: a) dvarininkus, kuriais, jo manymu, laikytini ne tik stambieji žemvaldžiai, bet ir asmenys, valdę žemę nuosavybės arba nuomos teise ir turėję bent vieną valstietį ūkininką (15% visų bajorų); b) smulkiuosius žemvaldžius, nuosavybės teise valdžiusius nedidelius valstiečių tipo ūkius, neturėjusius valdinių ir gyvenusius iš savo darbo (35,3%); c) činšinius bajorus, neturėjusius nuosavos žemės ir nuomojusius nedidelius sklypus iš pasaulietinių ir bažnytinių feodalų (32%); d) bežemius tarnybinius bajorus, gyvenusius iš samdomo darbo (17,7%). Taigi smulkieji žemvaldžiai ir činšiniai bajorai XVIII a. pab. sudarė gausiausią bajorijos sluoksnį².

Panašias prisijungtų žemių bajorų grupes skyrė Rusijos valdžia. 1795 m. ji užsibrėžė tikslą surašyti žemės ir baudžiauninkų savininkus, kurių turtinė ir socialinė

¹ Žr. pvz., J. K i a u p i e n ė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 36–38.

² L. T r u s k a, XVIII a. pabaigos Lietuvos bajorija (skaičius ir sudėtis), *Lietuvos istorijos metraštis, 1992 m.*, Vilnius, 1994, p. 16–20.

padėtis atitiko bajorų luomo kriterijus, neįtraukiant duomenų apie jų skaičių į finansinę valstybės statistiką – mokesčių knygas. Informaciją apie šios grupės bajorų šeimų sudėtį ir valdinius gubernijų bajorų vadovams turėjo pateikti patys žemvaldžiai. Galima spėti, kad per 1795 m. reviziją šie duomenys nebuvo surinkti, nes šaltiniuose (apskričių ir gubernijų bajorų vadovų kanceliarijų archyvuose) jų iki šiol nepavyko aptikti, jie nefunkcionuoja ir problemos istoriografijoje. Gyventojų surašymas apėmė bajorkaimių, činšinius ir tarnybinius bajorus – palyginti gausų, nepasiturintį ir socialiai nestabilų sluoksnį, kurio teise priklausyti bajorų luomui valdžia abejojo.

Revizijos duomenys apie smulkiųjų bajorų skaičių nėra išsamūs. Dalis bajorų, ypač nesėslieji, surašymo išvengė. Tada Lietuvos gubernijose oficiali statistika užfiksavo tokį smulkiųjų bajorų skaičių: Vilniaus gubernijoje (11 apskričių) – 45 436 vyrus, iš jų 38% gyveno bajorkaimiuose, 40% sudarė činšininkai ir 22% – tarnybiniai bajorai), Slanimo gubernijoje (8 apskritys) – 23 310 vyrų (atitinkamai 41, 41 ir 18%)³. Vilniaus gubernijoje abiejų lyčių smulkieji bajorai sudarė 9,3% visų gyventojų⁴.

Žemesnysis – činšinių ir tarnybinių bajorų sluoksnis kėlė pakankamai rimtą grėsmę socialinių santykių stabilumui. Jo socioekonominė situacija silpnino luomo vidinius išteklius, veikė jo potencialią galimybę kryptingai siekti išlaikyti, atkurti ir plėtoti istoriškai susiklosčiusias egzistavimo sąlygas. Neryškūs buvo šio sluoksnio kontūrai: jam priklausė žemės darbu arba smulkiu verslu besiverčias namo ir daržo savininkas, bežemis nuomininkas, kampininkas, net valkata. Dažnas šio sluoksnio žmogus mažai tesiskyrė nuo laisvojo valstiečio. Naujoji valdžia į žemiausią smulkiųjų bajorų kategoriją žiūrėjo utilitariškai, laikydama juos valstybei nenaudingais valdiniais. Jie nemokėjo mokesčių, nėjo rekruto prievolės, nepriklausė jokiai organizuotai bendruomenei ir nepakluso įstatymams. Todėl pirmas žingsnis, kurį žengė Rusijos valdžia, ketindama apibrėžti prisijungtų žemių bajorų luomo kontūrus, eliminuoti iš jo degradavusį sluoksnį, buvo verifikacija arba bajorystės patikrinimas.

Palyginti negausioje problemos istoriografijoje būtent šis valdžios valios aktas laikomas pagrindiniu veiksniu, paspartinusiu buvusios LDK bajorų luomo deklasaciją. Todėl istorikus pirmiausia domino Rusijos valdžios luominės politikos strategija, tikslai, priemonės ir jos realizavimo pasekmės. Tarpukario istoriografija nesuformulavo tvirtai pagrįstos luomo deklasacijos koncepcijos, tyrė ją epizodiškai. Antai H. Mościckis Rusijos valdžios paskelbtoje bajorų verifikacijoje išvėlgė nacionalinį ir fiskalinį motyvus. Jo manymu, naujiesiems valdovams rūpėjo sunaikinti Lietuvos ir Baltarusijos bajorų luome akumuliuotą lenkiškumą bei politinę sąmonę, padidinti valdinių, atliekančių valstybines prievoles, skaičių⁵. T. Perkowskis, nedidelės apimties

³ *Переписи населения России. Итоговые материалы подворных переписей и ревизий населения России (1646–1858)*, Москва, 1972, вып. 6, с. 105–108.

⁴ L. T r u s k a, min. veik., p. 29.

⁵ H. M o ś c i c k i, *Pod berłem carów*, Warszawa, 1924, s. 22–29.

straipsnyje apžvelgęs bajorų verifikacijos eigą 1772–1863 m., atkreipė dėmesį į nevienareikšmius bajorystės patikrinimo padarinius: jo manymu, nors luomas nepagrįstai neteko dalies senųjų bajorų, Rusijos įstatymai sudarė sąlygas jame įsitvirtinti nebajoriškos kilmės asmenims⁶.

Solidžios monografijos apie Lietuvos bajorus autorius A. Janulaitis reikalavimus įrodyti bajorystę siejo su luomo teise gauti valstybės tarnybą ir laikė juos pagrįstais. Jis gana nenuosekliai apžvelgė verifikaciją normavusius įstatymus, vyriausybės pasitangas užkirsti kelią bajorystės dokumentų klastojimui ir išskyrė 1831 m. spalio 19 d. įsaką – prisijungtų žemių smulkiųjų bajorų eliminavimo iš luomo vyriausybinių programą, kuri, jo manymu, praktiškai buvo sunkiai įgyvendinama⁷. Tačiau jų deklasacijos problemos jis specialiai negvildeno.

Pirmuoju darbu, aiškiai suformulavusiu bežemių bajorų deklasacijos problemą, laikytinas V. Neupokojevo straipsnis⁸. Jame buvo nubrėžta takoskyra tarp carizmo luominės politikos prieš ir po 1831 m. sukilimo. Autoriaus manymu, XIX a. pirmajame trečdalyje bajorų luomo patikrinimu siekta iš jo pašalinti nebajoriškus elementus, o po 1831 m. sukilimo, kai valdžios veiksmus bajorų atžvilgiu sąlygojo politiniai motyvai, ji visas pastangas nukreipė į luomo apkarpymą, dalį smulkiųjų bajorų paverčiant nauju mokestiniu vienkieminkų ir piliečių luomu. V. Neupokojevas detaliam aptarė valdžios kuriamus projektus, luomo reorganizacijos principus, priemones, veik keturis dešimtmečius trukusios reformos eigą bei rezultatus. Jo tyrimas rodė, jog daugumai akalicų bajorų pavyko atlaikyti patikrinimą, tačiau visi čišininkai ir nesėslieji bajorai virto valstiečiais arba miestiečiais, t. y. buvo deklasuoti.

Nuo Nikolajaus I posūkio luominėje politikoje, kai 1831 m. spalio 19 d. įsaku buvo paskelbta prisijungtų žemių bajorų selekcijos programa, savo tyrimus pradėjo prancūzų istorikas D. Beauvois. Jo veikalas, gvildenantis lenkų bajorijos Ukrainoje istorinį likimą reakingiausiu Rusijos režimo laikotarpiu, tuo metu buvo mokslinė sensacija ir sukėlė audringas diskusijas lenkų akademiniuose sluoksniuose⁹. Didelis

⁶ T. P e r k o w s k i, Legitymacje szlachty polskiej w prowincjach zabranych przez Rosję, *Miesięcznik Heraldyczny*, 1938, nr 5, s. 69–76.

⁷ A. J a n u l a i t i s, *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795–1863)*, Kaunas, 1936, p. 278–286, 467–491.

⁸ В. И. Н е у п о к о е в, Преобразование беспоместной шляхты в Литве в податное сословие однодворцев и граждан (вторая треть XIX в.), *Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг.*, Москва, 1974, с. 3–22.

⁹ D. B e a u v o i s, *Polacy na Ukrainie, 1831–1863. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie*, Paryž, 1987, s. 91–140. Žr.: S. K i e n i e w i c z i a u s, Daniel Beauvois o kresach południowych (w związku z pracą D. Beauvois, Le noble, le serf et le revizor, La noblesse polonaise entre le tsarisme et les masses ukrainiennes (1831–1863), éditions des archives contemporaines, Paris-Montreux, 1985, s. 365), *Przegląd Historyczny*, t. LXXXVII, z. 4, 1986, s. 767–775.

darbo privalumas buvo pirmą kartą panaudota archyvinė medžiaga, leidusi atskleisti imperijos socialinės politikos pobūdį, centrinės ir vietos valdžios bei bajorų savivaldos institucijų santykius, vykdant milżiniškų pastangų pareikalavusią smulkiųjų bajorų sluoksni0 restructūrizacijos akciją, aprašyti jos mechanizmą, apibrėżti deklasuotųjų statusą. D. Beauvois sukūrė pesimistinę paveikslą, kuriame ekspansinė rusų valdžia, vedina neapykantos lenkams, systemingai naikino archaišką, kupiną išdidżios savimonės bajorų pasaulį. Jis teigė, kad priverstinė smulkiųjų bajorų asimiliacija su żemesnės socialinės kategorijos visuomenės grupe sąlygojo visišką jų puoselėtos lenkiškos kultūros ir tautinio tapatumo sunaikinimą. Dėl to autorius apkaltino ne tik rusų valdżią, jo żodżiais tariant, panaudojusią „geto technikos“ metodą, t. y. priverstusią patį luomą paaukoti tris ketvirtadalius savo narių, bet ir bajorų savivaldos institucijas, jo manymu, sutikusias bendradarbiauti su okupantais ir żlugdżiusias savo pačių civilizaciją.

Su kai kuriais D. Beauvois teiginiais diskutavo I. Rychlikowa¹⁰. Ji laikė nepagrįstą prancūzų mokslininko teiginį, kad smulkioji beżemė bajorija buvo sunaikinta biurokratiniomis ir policijnymiis metodamiis igyvendinanti predestinuo0as valdżios nuostatas. Jis klaidingai įvertino bajorų situaciją iki 1831 m., teigdamas, kad tuo laikotarpiu bajorų luomo struktūroje nevyko rimtesnių pokyčių, jam buvo paliktos privilegijos, o smulkiosios bajorijos gyvenimas kaip ir seniau buvo susijęs su żemvaldżių aplinka. Tuo tarpu, lenkų mokslininkės manymu, po padalijimų išryškėjo stambiųjų żemvaldżių ir buvusių leninių bajorų (bojarų, żemionių, kazokų) socialinė opozicija. Żemvaldżiai, ypač majoratų savininkai, pasinaudoję revizijomis, įrašė juos činşininkais arba laisvaisiais żmonėmis ir siekė paversti priklausomų żmonių kategorija. O įrašytiems į revizijos sąrašus činşininkams kilmės patikrinimas buvo galimybė, įrodżius bajorystę, ištrukti iš ekonominės priklausomybės, igyti asmeninę laisvę ir privilegijas. XIX a. pirmajame ketvirtyje nemażai činşininkų sugebėjo pasiekti, kad jiems būtų pripaţinanta bajorystė. Taigi I. Rychlikowos manymu, smulkiųjų bajorų struktūros pokyčiai vyko dviem kryptimimi: vienos grupės smuko, kitos sėkmingai perėjo verifikaciją ir iškilo. Po 1831 m. į vienkiemininkus buvo įrašyti tie, kurie nesugebėjo įrodyti bajorystės, vadinasi, nesinaudojo luomo prerogatyvomis, todėl jų atveju nėra pagrindo kalbėti apie priverstinę deklasaciją, biurokratinę mašina sumalė jau buvusį deklasuotąjį sluoksnį.

D. Beauvois tyrimo išvadas bandė patikslinti L. Zasztowtas¹¹. Jis suformulavo klausimą dėl bajorų degradacijos proceso pradżios, ją nukėlė į XVIII a., ir jo pabaigos, kuria laikė 1868 m., kai caro įsaku buvo panaikintos vienkiemininkų ir piliečių kategorijos. Taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad prancūzų mokslininkas nepakankamai

¹⁰ I. R y c h l i k o w a, Deklasacja drobnej szlachty polskiej w Cesarstwie Rosyjskim: Spór o „Pułapkę na szlachtę“ Daniela Beauvois, *Przegląd Historyczny*, t. LXXIX, z. 1, 1988, s. 121–147.

¹¹ L. Z a s z t o w t, Koniec przywilejów – degradacja drobnej szlachty polskiej na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w latach 1831–1868, *Przegląd Wschodni*, t. I, z. 3, 1991, s. 617–640.

įvertino 1831 m. spalio 19 d. įsako pasekmes deklasuotųjų bajorų teisei situacijai, remdamasis Vakarų gubernijų komiteto medžiaga, mėgino nustatyti deklasuotųjų bajorų skaičių Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos gubernijose.

J. Sikorska-Kulesza, apgynusi daktaro disertaciją ir išleidusi monografiją, kurioje gvildena smulkiųjų bajorų deklasacijos procesą Lietuvoje ir Baltarusijoje 1831–1868 m., pagrindinį dėmesį sutelkė ties teisiniu ir biurokratiniu aspektu, aiškindamasi įstatymus, verifikacijos kriterijus, etapus ir priemones¹². Ji mėgino nustatyti bajorų deklasacijos mastą ir padarė argumentuotą išvadą, kad smulkiųjų bajorų eliminavimui iš luomo trukdė daugybė veiksnių: valdžiai nepavyko sukurti efektyvaus bajorystės patikrinimo mechanizmo, o bajorų savivaldos institucijų tiesioginis dalyvavimas patikrinime virto tam tikru saugikliu, išgelbėjusiu dalį smulkiųjų bajorų, įskaitant ir činšininkus, nuo deklasacijos. Realiame gyvenime tai sąlygojo tarpinės grupės susiformavimą – visuomenėje dešimtmečius funkcionavo bajorystę įrodinėjančių ir faktiškai luomo prerogatyvomis besinaudojančių bajorų sluoksnius. Tuos, kurie virto vienkiamininkais ir galiausiai susiliejo su valstiečiais, autorė taip pat laikė nevisiškai prarastais. Jos manymu, jų socialinis nuosmukis, nuolat patiriamas priešiško išorinio pasaulio spaudimas nesunaikino bajoriškos ir tautinės savimonės, išlaikydami tradicijas ir kalbą jie atsispyrė kultūrinei asimiliacijai.

Taigi problemos istoriografijos apžvalga rodo, kad XIX a. bajorų luomo raidos tyrimuose susiformavo du požiūriai. Vienas bajorų deklasaciją vertino kaip drastišką XIX a. ketvirtojo dešimtmečio politinį, socialinį ir kultūrinį Rusijos valdžios aktą, sunaikinusių archaišką privilegijuotojo luomo civilizaciją. Kitas – linkęs bajorystės verifikaciją laikyti baigiamuoju ilgai trukusio luomo socialinės ir ekonominės deklasacijos proceso etapu. Dėl jo luomas neteko dalies žemutinio sluoksnio, tačiau struktūriniu požiūriu jis nepakito, jame išliko tos pačios tradiciškai susiformavusios grupės: žemvaldžiai ir smulkieji mažžemiai bei bežemiai bajorai, be to, luomą papildė nebajoriškos kilmės žmonės. Iš esmės sutariama dėl carizmo luominės politikos pobūdžio, tačiau skirtingai žiūrima į paties luomo narių vaidmenį tikrinant bajorystę.

Šiame straipsnyje, nepretenduojuojant į išsamią bajorų deklasacijos problemos analizę, ketinama teisiniu ir socialiniu požiūriu aptarti bajorystės patikrinimo Lietuvos (Vilniaus, Gardino, Kauno) gubernijose procesą, vykusį XVIII a. pab. – XIX a. 7 dešimtmetyje, t. y. aiškintis, kaip bajorystės patikrinimas vyko tarpinėse vykdomosiose grandyse – bajorų savivaldos organuose bei revizijos komisijose ir koks buvo jų veiklos rezultatas. Toks žiūros kampas leidžia suprasti vidinį bajorų luomo reorganizacijos mechanizmą ir atsakyti į kai kuriuos ginčytinus istoriografijos klausimus.

¹² J. S i k o r s k a - K u l e s z a, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Warszawa, 1995; J. S i k o r s k a - K u l e s z a, Weryfikacje szlachectwa jako instrument stanowej degradacji drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w latach 1831–1868, *Przegląd Wschodni*, t. II, z. 3(7), 1992/93, s. 557–572.

Pirmasis bajorų luomo patikrinimo etapas: XVIII a. pab. – XIX a. 3 dešimtmetis

Bajorystės, kaip privilegijuotos luominės institucijos, įteisinimo juridinius pamatus sukūrė Jekaterina II. XVIII a. Rusijoje susiformavo kilmės požiūriu įvairialypis paveldimų, išsitarnavusių, asmeninių bajorų sluoksnius, kurio teisė priklausyti luomui dažnai nebuvo pagrįsta dokumentais. Valstybė neturėjo informacijos apie luomo narių skaičių ir socialinę padėtį, neįstengė kontroliuoti naujųjų bajorų iš žemutinių gyventojų sluoksnių antplūdžio. Todėl 1785 m. „Malonės raštas bajorams“ paskelbė privalomą bajorų registraciją – surašymą šešių dalių genealogijos knygoje (*родословные книги*), remiantis bajorystę įrodančiais dokumentais. Genealogijos knygas apskrityse turėjo tvarkyti apskričių bajorų vadovai, jų suvestinę turėjo sudaryti gubernijos bajorų vadovas, o jos vieną egzempliorių perduoti gubernijos valdybai. Tik įrašytieji į knygą teisės požiūriu buvo laikomi tikraisiais bajorais.

Kilmės dokumentams tikrinti ir nustatyti bajorystės pagrįstumą buvo įsteigti bajorų deputatų susirinkimai, kuriems pirmininkavo gubernijos bajorų vadovas, o jų narius rinko apskričių bajorų susirinkimai. Tokiu būdu luomo grynumo patikrinimas buvo atiduotas į jo paties rankas. Nepatenkintieji bajorų deputatų susirinkimo sprendimu galėjo dokumentus teikti betarpiškai Heroldijai. Jos kompetencijoje taip pat buvo galutinis bajorystės patvirtinimas.

Bajorų deputatų susirinkimai atliko ir notarines funkcijas. Tiems, kurie buvo pripažinti bajorais, jie turėjo išduoti bajorystės dekretus, įtraukti į juos naujai gimusius šeimos narius, stojantiesiems į valstybės tarnybą išduoti bajorystės liudijimus. Tačiau reikia pabrėžti, kad bajorų deputatų susirinkimai neturėjo teisės svarstyti įbajorinimo klausimo.

„Malonės raštas bajorams“ numatė įrodymams tinkančių dokumentų sudėtį: nobilitacijos privilegijas, aktus, liudijančius žemės bei dvarų dovanojimus, herbų, rangų ir ordinų suteikimą, protėvių bajorišką tarnybą. Nekilnojamą turto perėjimą iš rankų į rankas turėjo liudyti pirkimo ir pardavimo sutartys, įkeitimo raštai ir testamentai. Reikalauta tiesioginės giminystės ir paveldėjimo teisės įrodymų. Savotiška luomo kolektyvinės atsakomybės išraiška buvo reikalavimas pateikti 12 kilmingų asmenų liudijimą, kad pretendento į bajorystę senelio ir tėvo gyvenimo būdas ir visuomeninė padėtis prilygo bajoriškiems¹³. Pastarieji liudijimai buvo tokie populiarūs, kad jais remiantis bajorais užsirašydavo nemažai žemesniųjų luomų žmonių. Susidūrusi su tokia praktika, valdžia 1803 m. įspėjo bajorų deputatų susirinkimus, kad į 12 kilmingų asmenų liudijimus atsižvelgtų tik tais atvejais, kai pateikiami kiti bajorystę patvirtinantys dokumentai¹⁴.

¹³ *Полное собрание законов Российской империи*, изд. 1 (toliau – ПСЗ-1), т. 22, № 16187.

¹⁴ ПСЗ-1, т. 27, № 20608.

Tos pačios nuostatos galiojo Rusijos prisijungtose žemėse.

Lietuvos gubernijose bajorų deputatų susirinkimai, čia vadinti bajorų deputacijomis, pradėjo veikti netrukus po padalijimų (Vilniuje – 1797, Gardine – 1804 m.). Kiek giminių deputacijos pripažino kilniniais bajorais, tiksliai nebuvo žinoma iki XIX a. 4 dešimtmečio. Tik 1837 m. Vilniaus bajorų deputacija apskaičiavo, kad 1797–1828 m. ji išnagrinėjo ir surašė 10 079 bajorystės išvadų raštus (*wywoady szlacheckie, дворянские определения*)¹⁵. 1841 m. patikslino, jog per tą laiką dalis giminių kreipėsi į ją po kelis kartus, todėl iš tikrųjų verifikacijos procedūrą sėkmingai perėjo 7242 giminės¹⁶. Gardino bajorų deputacija, jos pačios patikslintais duomenimis, 1804–1829 m. išdavė raštus 1806 giminėms¹⁷. Nebuvo surinkti duomenys apie legitimuotų bajorų skaičių, tačiau faktas, jog į bajorystės išvadų raštus buvo įtraukta po kelis ir keliolika tuo metu gyvenusių asmenų, leidžia daryti prielaidą, kad pripažintųjų bajorais skaičius siekė keliasdešimt tūkstančių.

Verifikacijos tempai, matyt, priklausė ne tiek nuo bajorų galimybių surinkti įrodymus, kiek nuo politinės situacijos ir valdžios spaudimo. Antai Vilniaus gubernijoje daugiausia giminių bajorystės išvadomis pasirūpino Pavelo I valdymo laikais (2335 giminės) ir pirmaisiais Aleksandro I valdymo metais (iki 1805 m. – 1816 giminių). Verifikacijos tempai sulėtėjo per visą Napoleono karų su didžiosiomis Europos valstybėmis laikotarpį. Galimas dalykas, kad bajorai neskubėjo legitimuotis, dėdami viltis į besikeičiančią politinę konsteliaciją, kuri galėjo nulemti ir Lietuvos likimą. Kai po karo atsigavusi Rusijos valdžia 1816 m. pareikalavo per tris metus baigti svarstyti visus pateiktus ir galinčius būti pateiktais bajorystės įrodymus (terminas buvo nukeltas iki 1820 m.), Vilniaus gubernijos bajorų deputacija 1817–1820 m. surašė 4805 bajorystės išvadų raštus¹⁸. Vėlesniais metais į deputaciją kreipėsi vos keli žmonės, nors 1827 m. gruodžio 31 d. įsakas patikslino, jog surinkusiam kilmės įrodymus bajorui priklauso neginčijama teisė pateikti dokumentus ir prašymą dėl įrašymo į genealogijos knygas, kai tik jis galės tai padaryti¹⁹. Gardino gubernijos bajorų deputacija per metus peržiūrėdavo nuo kelių dešimčių iki šimto ir daugiau bylų, tačiau ir joje 1817–1820 m. buvo išduota 50% visų bajorystės išvadų raštų²⁰.

¹⁵ Ведомость, составленная ревизионною комиссиею со сведений, истребованных от Виленского дворянского депутатского собрания о количестве состоявшихся определений, 1 сентября 1837 г., *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI A*), f. 378, BS, 1834 m., b. 1922, l. 9.

¹⁶ Краткая перечневая ведомость сведений, вытребованных от здешнего дворянского депутатского собрания, 14 января 1841 г., ten pat, b. 1869a, l. 3.

¹⁷ Ведомость Гродненской комиссии, ten pat, l. 22.

¹⁸ Ten pat, b. 1922, l. 9. Копия с отношения литовского военного губернатора и кавалера А. Римского-Корсакова к управляющему министерства внутренних дел от 16 февраля 1820 г., ten pat, f. 380, ap. 66, b. 1252, l. 2.

¹⁹ ПСЗ-2, т. 2, № 1674.

²⁰ Перечневая ведомость находящихся в Гродненском дворянском депутатском собрании выводных дел, *LVI A*, f. 378, BS, 1834 m., b. 1922, l. 34.

Pripažintoms kilmingomis giminėms bajorų deputacijos įteikė bajorystės išvadų rašto kopijas. Tai buvo ne „Malonės rašte bajorams“ minėti dekretai arba diplomai, bet detalus tiesioginės giminės vyriškos šakos genealogijos išvedžiojimas, ją pagrindžiančių dokumentų turinys, išvada apie giminės pripažinimą senaisiais kilminiais bajorais ir nutarimas, į kurią genealogijos knygos dalį giminė turi būti įrašyta. Bajorystės išvadų raštus dažnai puošė giminės herbai. Įrodymams pateiktų dokumentų deputacijos nesaugojo, bet paprastai savininkų pageidavimu juos gražindavo. Iki XIX a. 4 dešimtmečio pradžios nebuvo suformuotos ir genealogijos knygos. Bajorų deputacijos teisinosi tuo, kad tik nedaugelį jų pripažintų giminių galutinai patvirtino Heroldija, todėl bajorų apskaitai apskričių bajorų vadovai sudarinėjo įvairius sąrašus, bet ne nustatytos formos knygas. Tačiau ir tie sąrašai buvo nepilni²¹.

Bajorystės patikrinimo rezultatus iš dalies lėmė neteisėti bajorų deputacijų veiksmai. Nors valdžia nebuvo linkusi jų sureikšminti, tapo akivaizdu, jog verifikacijos mechanizme atsirado spragų, atveriančių kelią į luomą nebajoriškiems elementams, arba tiems, kurių priklausymas luomui kėlė abejonių. Į tai valdžia atkreipė dėmesį paaiškėjus, kad Vilniaus bajorų deputacijos pareigūnai, dirbę joje 1818–1820 m., už mokesčių parūpindavo bajorystės išvadų raštus asmenims, nepateikusiems reikalingų įrodymų²². Tada apsiribota įtariamųjų kyšininkavimu pasiaiškinimais. Tačiau 1827 m. gruodžio 31 d. Senato įsaku buvo atnaujinta Rusijos prisijungtųjų gubernijų bajorų deputacijų veikla, tad nutarta imtis priemonių prieš tolesnius įstatymų pažeidimus. Pretekstą davė deputato Andriaus Podbereskio, apkaltinto bajorystės dokumentų klastojimu, byla. A. Podbereskui atėmė bajorystę, jis buvo nuteistas ir ištremtas į Sibirą. Bajorystės bylų klastojimo mastui nustatyti gubernijos valdžia prie Vilniaus bajorų deputacijos įsteigė specialią komisiją, kurioje iš eilės turėjo posėdžiauti po du apskričių bajorų vadovus ir gubernijos teismo valdininkas (striapčius). Komisijai, pradėjusiai veikti 1828 m. birželio 1 d., pirmininkavo gubernijos bajorų vadovas. Jai buvo pavesta ištirti buvusios bajorų deputacijos pareigūnų padarytus pažeidimus, patikrinti 1818–1820 m. bajorystės išvadų raštus, palyginti su juos pagrindžiančiais dokumentais bei 1795 ir 1816 m. gyventojų surašymais. Savo pastabas komisija turėjo pateikti Vilniaus bajorų deputacijai. Šiai liepta svarstyti komisijos išvadas ir sudaryti sąrašą asmenų, kuriems bajorystė pripažinta nepagrįstai, ir apie juos pranešti valdžiai²³.

²¹ 1844 m. sausio 28 d. Centrinės revizijos komisijos raštas Balstogės srities, Gardino, Minsko ir Vilniaus gubernijų bajorų deputacijoms, *LVI*, f. 789, ap. 1, b. 448, l. 30; 1836 m. liepos 9 d. Vilniaus gubernijos bajorų deputacijos raštas, ten pat, l. 36.

²² Kyšininkavimu buvo apkaltinti Šiaulių apskrities deputatas Rapolas Prancūzevičius ir Vilniaus bajorų deputacijos sekretorius Juozapas Strumila. 1820 m. liepos 15 d. Vilniaus gubernijos valdybos raštas civiliniam gubernatoriui, ten pat, f. 381, ap. 25, b. 101, l. 1; 1828 m. liepos 28 d. generalgubernatoriaus A. Rimskio-Korsakovo raštas Vilniaus gubernijos valdybai, ten pat, l. 55–56.

²³ 1828 m. gegužės 19 d. Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Vilniaus gubernijos bajorų vadovui, ten pat, f. 391, ap. 8, b. 1742, l. 3; Копия по делам Виленского гражданского губернатора,

Kaip rodo komisijos posėdžių protokolai, ji veikė su pertraukomis keturis metus (iki 1832 m. gegužės mėn.) ir iš esmės pripažino pagrįstais bajorystės išvadų raštus žemvaldžių, kurių turto cenzas leido dalyvauti bajorų seimeliuose. Tarp kitų bajorystės išvadų raštų ji aptiko daugybę sudarytų pažeidžiant arba visai nesilaikant įstatymų. Patikrinti juos pagrindžiančių dokumentų komisija negalėjo, nes jų bajorų deputacijos perduotose bylose arba trūko, arba visai nebuvo²⁴. 1829 m. Vilniaus gubernijos bajorų vadovas Kazimieras Valentinavičius kreipėsi į valdžią leidimo pripažinti negaliojančiais tuos išvadų raštus, kurių pagrįstumą sunku patikrinti, prieš tai leidus bajorams per tris mėnesius pristatyti komisijai trūkstamus dokumentus²⁵. Nepaisant to, kad prašymui pritarė caro vietininkas, didysis kunigaikštis Konstantinas, abejotini bajorystės išvadų raštai nebuvo panaikinti, o komisija grąžino juos bajorų deputacijai, pavesdama jai išreikalauti iš bajorų dokumentus ir sudaryti naujus bajorystės išvadų raštus²⁶. Komisija pripažino suklastotais tik trijų giminių bajorystės išvadų raštus, apie tai pranešdama valdžiai 1833 m.²⁷

Neįstengta išspręsti klausimo dėl bajorystės išvadų raštų, išduotų valstiečiams. Apie šį faktą komisija oficialiai sužinojo iš ją pasiekusių žemės valdų savininkų skundų, dauguma kurių buvo iš Žemaitijos apskričių. Paaikškėjo, kad dalis į valdų inventorius įtrauktų žmonių atsisako vykdyti valstiečių prievoles, nes jiems pripažinta bajorystė, persikelia gyventi į kitas valdas, o jaunimas stoja į Varnių dvasinę seminariją. Antai tokių valdinių turėjo Šiaulių apskrities bajorų vadovo pavaduotojas Kletas Burba. O iš Breslaujos apskrities žemės ribų teismo teisėjo valdų pabėgo 5 įsibajorinusios valstiečių šeimos, iš viso 43 žmonės. Tiesa, atviras lieka klausimas, kokiai visuomenės grupei jie priklausė: buvo valstiečiai ar deklasuoti bajorai. Šiaip ar taip, visi jie bajorystės išvadų raštais pasirūpino dar prieš 1812 m. karą, taigi tuo laikotarpiu, kai bajorų deputacijų veikla galėjo būti mažiau kontroliuojama. Nėra žinomas tikrasis valstiečių veržimosi į privilegijuotąją luomą mastas. Ne itin patikima atrodo senatoriaus Mykolo Oginskio 1811 m. suteikta informacija carui, jog Lietuvoje nėra dvaro,

записанная в журнале Литовско-Виленского губернского правления 22 мая 1828 г., ten pat, f. 391, ap. 6, b. 260, l. 8–13; 1828 m. gegužės 26 d. Vilniaus gubernijos valdybos raštas Vilniaus bajorų deputacijai, ten pat, b. 252, l. 1–7.

²⁴ Протоколы заседаний комиссии по злоупотреблениям по Виленскому дворянскому депутатскому собранию, январь-август 1829 г., ten pat, b. 307, l. 1–970; Протоколы заседаний комиссии по злоупотреблениям по Виленскому дворянскому депутатскому собранию, август-декабрь 1829 г., ten pat, b. 306, l. 1–1181.

²⁵ Список с повеления Его Императорского высочества Цесаревича к литовскому военному губернатору от 16 октября 1830 г., ten pat, b. 260, l. 171.

²⁶ Komisijos protokoluose esama daug nutarimų surašyti giminėms naujus, papildytus bajorystės išvadų raštus: ten pat, b. 306, 307.

²⁷ Сведения о фамилиях, которых выводы признаны подложными, 18 июля 1833, ten pat, f. 391, ap. 7, b. 91, l. 1–2.

kurio valstiečiai nesirūpintų įsigyti bajorystės dokumentų. Tokių valstiečių, jo manymu, buvo per 30 000 šeimų²⁸. Masišką valstiečių siekimą tapti bajorais turėjo pastebėti tiek visuomenė, tiek atskiros institucijos ir atitinkamai reaguoti į patiems bajorams nenaudingą reiškinį. Tačiau išskyrus skundus, pateiktus revizijos komisijai, bajorai niekaip savo protesto nereiškė. O juk galėjo tai daryti seimeliuose.

Taigi komisija tik pareikalavo, kad žemutiniai žemskiniai teismai surastų apskųstuosius valstiečius ir pristatytų juos pasiaiškinti, kuo remiantis jie tapo bajorais²⁹. Tiesa, kitaip pasielgti ji negalėjo, nes 1818 m. spalio 31 d. įsakas leido įrodinėti bajorystę visiems, kurie turėjo pagrįstus įrodymus, nepriklausomai nuo tuo metu jų užimamos socialinės padėties. Tačiau per gyventojų surašymus kvalifikuotiems valstiečiais reikėjo įrodyti teisme, kad jie nėra valstiečiai³⁰.

Komisijos veikla neturėjo realių pasekmių. XIX a. 3 dešimtmečio pabaigoje valstybės valdančiuosiuose sluoksniuose susiformavo požiūris, kad bajorystės patikrinimas prisijungtose žemėse, remiantis Rusijos bajorams nustatytais kriterijais, nepavyko. 1829 m. buvo pripažinta, kad pagrindinę problemą sudaro dokumentinių įrodymų neturintys smulkieji bajorai, o ne paprastų žmonių skverbimasis į privilegijuotąją luomą. Todėl buvo sukurtas projektas, kuris numatė, kaip atskirti tikruosius bajorus nuo tų, kurie pasivadino bajorais per gyventojų surašymus ir negali būti patikrinti. Valdančiojo Senato manymu, atsižvelgiant į bajorų luomo formavimosi specifiką buvusioje Abiejų Tautų Respublikoje, pagrindinis bajorystės įrodymas turėtų būti Lietuvos arba Lenkijos Metrikos aktai. Be to, jis teigė, jog bajorų skaičiaus didėjimas prieštarauja valstybės interesams ir siūlė užbaigti bajorystės patikrinimą. Tuos, kurie liko nelegitimuoti, siūlė priskirti sėslųjų bajorų, padalytų į akalicų, činšinius ir miestų bajorus, luomui, įvesti jiems 8 metų karo tarnybos prievolę specialiai įsteigtuose draugų pulkuose ir apdėti *ofiaros* mokesčiu nuo dūmo³¹. Tačiau šis projektas liko neįgyvendintas.

Antrasis bajorų luomo patikrinimo etapas: XIX a. 4 dešimtmetis – 5 dešimtmečio pradžia

Bendrą valdžios požiūrį į bajorus iš esmės pakeitė jų elgsena 1830–1831 m. sukilime. Buvo pripažinta, kad lojalumas rusų valdžiai buvo pažeistas pirmiausia dėl privilegijuotojo luomo neapibrėžtumo. Jam suteiktomis teisėmis *de facto* naudojosi

²⁸ A. T y l a, Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861 m.) bruožai, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 4, Vilnius, 1993, p. 15.

²⁹ 1829 m. kovo 5 d. ir kovo 16 d. komisijos posėdžių protokolai, *LVI A*, f. 391, ap. 6, b. 307, l. 200, 207.

³⁰ *ИТС-1*, т. 35, № 27568.

³¹ Senato nutarimo apie bajorų luomo kriterijus kopija, *LVI A*, f. 391, ap. 9, b. 2696, l. 1–2. Šį projektą taip pat mini V. Neupokojevas. Žr.: В. И. Н е у п о к о е в, min. veik., p. 6–7.

daugybė asmeniškai laisvų žmonių, kurių su valdžia nesiejo jokie išpareigojimai, tai buvusi geriausia terpė plisti opozicinėms nuotaikoms. 1831 m. spalio 19 d. Nikolajus I pasirašė Valdančiojo Senato įsaką „Dėl Vakarų gubernijų bajorų atrinkimo ir šios padermės žmonių sutvarkymo“, kuriuo praktiškai buvo atsisakyta visuotinio bajorystės patikrinimo idėjos. Įsakas labai aiškiai suformulavo tikrojo bajoro sąvoką. Nuo šiol tikraisiais bajorais buvo laikomi tie, kurių bajorystės pagrindumą pripažino Heroldija. Šiai bajorų grupei įsakas deklaravo Rusijos bajorų teises ir privilegijas. Visuose oficialiuose ir teismų aktuose, rašytuose rusų kalba, jai priklausančius liepta vadinti *дворяне*. Valdžia taip pat pripažino egzistuojant bajorų – *šlėktų* grupę, kuri ateityje turėjo išnykti, joje atskyrus tikruosius ir netikruosius bajorus. *Šlėkta* buvo įvardyti deputacijų pripažintieji bajorais bei tie, kurie bajorų deputacijoms buvo įteikę dokumentus ir laukė jų sprendimo. Šios grupės teisės buvo apibrėžtos gana prieštaringai. Įsako 19 str. skelbė ją esant lygia tikriesiems bajorams tik teismo baudžiamojo proceso atžvilgiu (kūno baumės netaikymas, baudžiamosios bylos svarstymas Valdančiajame Senate), tačiau iki galutinai bus nuspręsta, kuriam luomui priklauso bajorystės liudijimais pasirūpinusi šlėkta, jai netaikytinos kitos bajorų luomo privilegijos. Tuo tarpu 21 str. pripažintiesiems bajorų deputacijų iki Heroldijos sprendimo liepė pasilikti tame luome, kuriam jie priklausė iki įsako paskelbimo ir naudotis savo luomo teisėmis. O tai turėjo reikšti, kad vadinamajai *šlėktai* laikinai buvo paliktos visos bajorų luomo privilegijos.

Likusiuosius, iki XIX a. 4 dešimtmečio pradžios pretendavusius į bajorų vardą, bet iki to laiko neįrodžiusius bajorystės, įsakas apibūdino kaip *buvusią šlėktą*, kurią valdžia nutarė eliminuoti iš privilegijuotojo luomo ir iš jos suformuoti naujus visuomenės sluoksnius. *Buvusi šlėkta* pagal gyvenamąją vietą buvo padalyta į dvi kategorijas: iš sėslųjų ir nesėslųjų kaimo gyventojų turėjo atsirasti *vienkieminkai*, iš miesto gyventojų – *piliečiai*, tarp jų *garbės piliečiai*, kurių statusą lėmė išsilavinimas ir profesija (advokatai, architektai, dailininkai, gydytojai, mokytojai ir pan.). Šių sluoksnių tarpinę socialinę padėtį nusakė jiems įvedami mokesčiai kariuomenės išlaikymui, asmeninė karo prievolė (15 m. rekruto tarnyba), netaikoma garbės piliečiams, priklausymas miesto magistrato bei apskričių teismams bei eventualus vienkieminkų bendruomenių, turinčių atskirą policinį, administracinį ir ūkinį valdymą, kūrimas. Tačiau eliminuotinai šlėktai valdžia paliko tam tikrą galimybę grįžti į luomą, leisdamai ir ateityje įrodinėti bajorystę, tačiau *asmeniškai*, o ne giminėmis. Taip pat neketino galutinai deklasuoti priskirtųjų vienkieminkų kategorijai, jeigu jiems priklausė dvarai bei valstiečiai (sklypininkai ir bežemiai). Apie šiuos vienkieminkus pažadėta surinkti žinias ir jų statuso klausimą spręsti atskirai³². Pastaroji išlyga rodė, kad XIX a.

³² ПСЗ-2, т. 6, № 4869. Šio įsako turinys istoriografijoje interpretuojamas kiek kitaip. Pvz., žr.: J. S i k o r s k a - K u l e s z a, *Deklasacija drobnej szlachty...*, s. 26–27.

4 dešimtmečio pradžioje pagrindiniu priklausymo bajorų luomo kriterijumi aiškiai imta laikyti nuosavybę, tiksliau vieną jos tipą – žemę su valdiniais.

Nedelsiant eliminuotiems iš luomo surašyti valdžia 1831 m. gruodžio 1 d. įsaku paskelbė sudaranti specialias apskričių komisijas, į kurių sudėtį turėjo įeiti apskrities bajorų vadovas, gubernijos teismo valdininkas bei gubernijos valdžios paskirtas valdininkas. Komisijoms pavesta iš žmonių, kurie atitinka vienkiemininkų ir piliečių kategorijas, per metus nuo spalio 19 d. įsako paskelbimo surinkti jų pačių pateikiamus „šeimų sąrašus“ ir išduoti liudijimus apie naują jų statusą. Remiantis šiais „šeimos sąrašais“, sudaryti bendrus vienkiemininkų bei piliečių sąrašus pagal atitinkamas apskritis ir pateikti juos Iždo rūmams³³. Komisijų darbo dėka 1833 m. pradžioje į mokestinius luomus Vilniaus gubernijoje buvo įtraukti 15 145 vienkiemininkai (vyrai), Gardino gubernijoje – 4512 vienkiemininkų³⁴. 1836 m. naujųjų sluoksnių narių skaičius kiek išaugo, galbūt jį patikslinus, kai buvo atliekamas 1834 m. gyventojų surašymas. Vilniaus gubernijoje buvo užfiksuoti 1403 piliečiai ir 16 114 vienkiemininkų, Gardino gubernijoje, atitinkamai, 293 ir 5550³⁵.

Tačiau vienkiemininkų surašymas buvo viena bajorų luomo pertvarkymo akcijos pusė. Valdžia neturėjo tikslios informacijos apie Vakarų gubernijų gyventojų sluoksnį, laikantį save bajorais, jo socialinę ir turtinę padėtį, bajorystės patikrinimo rezultatus. Vakarų komitetas parengė aiškesnius bajorų laikinojo suskirstymo principus ir valstybės politikos taktiką atskirų grupių atžvilgiu. 1832 m. lapkričio 11 d. buvo išleistas įsakas „Dėl žmonių, priklausančių buvusios šlėktos luomui, suskirstymo į tris kategorijas“³⁶, kuriuo pareikalauta sudaryti bajorų sąrašus. Pirmąją grupę turėjo sudaryti žemės ir valstiečių savininkai, nepriklausomai nuo to, ar jie turėjo bajorystės išvadų raštus. Antrąją – bežemė šlėkta, pasirūpinusi bajorystės išvadų raštais. Trečiąją – bežemė ir neperėjusi verifikacijos procedūros šlėkta. Patekę į dvi pirmas grupes nuo šiol turėjo vadintis pirmosios ir antrosios kategorijos bajorais (*шляхта 1 и 2 разряда*). Pirmoji kategorija, remiantis feodalinės nuosavybės teise, paskelbta laisva nuo mokesčių ir rekruto prievolės. Antrajai kategorijai ši teisė buvo palikta iki galutinio Heroldijos sprendimo. Likusieji automatiškai turėjo patekti į mokestinius luomus.

Į pasikeitusią valdžios politiką atsakya pagyvėjusia veikla. Vieni, siekdami išlaikyti stabilią poziciją luome, o galbūt naudodamiesi proga pakilti iki bajoro statuso, suskato pirkti dvarus ir valstiečius. Nežinoma, kokiai visuomenės grupei priklausė šie asmenys, tačiau jų neturėjo būti daug. Peterburgas netruko sudrausminti naujuosius savininkus. 1834 m. vasario 5 d. įsaku pareikalauta per tris metus parduoti po 1831 m. spalio 19 d. įsigytus dvarus, motyvuojant tuo, kad išskirtinė teisė pirkti žemę

³³ ПСЗ-2, т. 6, № 4977.

³⁴ J. S i k o r s k a-K u l e s z a, *Deklasacja drobnej szlachty...*, s. 41.

³⁵ *Переписи населения России*, вып. 10, с. 23–27, 56–59.

³⁶ ПСЗ-2, т. 7, № 5746.

ir valstiečius priklauso tikriesiems bajorams. Iki to laiko šiems dvarams skirti globą, o pajamas dalyti tarp išdo ir savininko³⁷. Vėliau šiuo klausimu buvo rastas kompromisas, naujuosius savininkus liepta įpareigoti raštu pasižadėti, jog žemę parduos, jeigu jų bajorystės nepatvirtins Heroldija. Jiems leista laikinai disponuoti dvarais ir neskirti globos, bet naujuosius savininkus uždrausta klasifikuoti kaip pirmosios kategorijos bajorus³⁸. Nelegitimuotieji XIX a. pirmajame ketvirtyje kreipėsi į bajorų deputacijas bajorystės išvadų raštų. Įstengusiųjų pateikti tinkamus dokumentus skaičius taip pat nebuvo didelis, tačiau pats legitimacijos faktas sukėlė valdžiai įtarimą, kad deputatai sąmoningai laužo įstatymus ir gelbsti nuo deklasacijos tuos, kurių likimas jau buvo nuspręstas. Mat po 1831 m. spalio 19 d. naujus bajorystės išvadų raštus, nesusijusius su XIX a. pirmojo ketvirčio luomo verifikacija, Vilniaus bajorų deputacijoje gavo 212 giminių (1067 asmenys), iš jų 12 giminių (46 asmenys) jau buvo įrašytos vienkiamininkais³⁹. Gardino bajorų deputacija pripažino kilmingomis 94 gimines⁴⁰.

Naujosios legitimacijos masą, atrodo, pervertino III skyriaus viršininkas Aleksandras Benkendorfas, 1839 m. išpėjęs generalgubernatorių Nikolajų Dolgorukovą, kad jo turimais duomenimis, Vakarų gubernijų bajorų deputacijos po 1831 m. pripažino kilmingais itin daug asmenų, priskirtinų vienkiamininkams, tarp jų per 2 tūkst. Vilniaus gyventojų⁴¹. Tenykštė bajorų deputacija išsigynė turinti Vilniaus miestiečių bylas. Miesto dūma atkakliai teigė, jog per aštuntąjį gyventojų surašymą (1834 m.) iš miestiečių sąrašų dingo 2743 asmenys, įtariami nelegaliai pasirūpinę bajorystės liudijimais. Ginčijamą klausimą pavesta ištirti Gubernijos valdybos valdininkui ypatin giems pavedimams, kuris, atrodo, užduoties neatliko⁴².

Vis dėlto bajorų socialinės ir teisinės padėties nestabilumą sąlygojo ne laikinas administracinių priemonių taikymas, bet paskelbtas pakartotinis kilmės patikrinimas. Siekdama išlaikyti bajorų ir valstybės santykių pusiausvyrą, valdžia nesiryžo paskelbti negaliojančiais XIX a. pirmojo ketvirčio bajorystės išvadų raštus. Nekeisdama legitimacijos principų, praktiškai palikusi tuos pačius 1785 m. „Malonės rašto bajorams“ ir jį patikslinančių įsakų reikalavimus, valdžia buvo nusiteikusi priversti bajorus dar kartą atlikti verifikacijos procedūrą. Legitimuotų giminių nariai ir jų palikuonys buvo

³⁷ ПСЗ-2, т. 9, ч. 1, № 6779.

³⁸ Список с постановления Гродненского губернского правления от 2 ноября 1839 г., LVIA, f. 378, BS, 1839 m., b. 1118, d. 1, l. 94; Из Виленского губернского правления в Виленское дворянское депутатское собрание, 17 марта 1840 г., ten pat, f. 391, ap. 6, b. 625, l. 142.

³⁹ 1839 m. birželio 15 d. Vilniaus civilinio gubernatoriaus pranešimas N. Dolgorukovui, ten pat, f. 378, BS, 1839 m., b. 1118, d. 1, l. 83.

⁴⁰ Алфавитная ведомость родам мещан, граждан и однодворцев, признанных в дворянстве по определениям Гродненского дворянского депутатского собрания с 19 октября 1831 г. по 11 апреля 1839 г., ten pat, l. 38–60.

⁴¹ Ten pat, l. 92.

⁴² Ten pat, l. 94; f. 391, ap. 6, b. 625, l. 142.

įpareigoti pateikti deputacijoms kilmės dokumentus, pageidautina – originalus arba abejonių nekeliančias jų kopijas. Akcijos tikslas – sukomplektuoti trūkstamus dokumentus ir juos atiduoti Heroldijos verdiktui. Nepaisant to, kad dalies bajorų socialinis statusas formaliai atitiko bajorystės kriterijus, 1833 m. liepos 25 d. įsaku pirmosios kategorijos bajorai specialiai buvo išpėti apie tai, jog jie negali tikėtis jokių išimčių ir per dvejus metus privalo galutinai legitimuotis⁴³. Nebuvo pasakyta, ar apibrėžtas terminas galioja antrosios kategorijos bajorams, bet tai turėjęs būti savaime suprantamas dalykas. Vėlesniais metais bajorų vadovų siuntinėti prašymai valdžiai dėl termino pratęsimo rodo, kad ji sutiko patenkinti prašymą asmenų, kurių bajorystės bylas jau svarstė Heroldija ir prašė jas papildyti, atžvilgiu, taip pat „asmenų, kuriems iki juos įrašant bajorų deputacijose į genealogijos knygas priklausė dvarai su valstiečiais ir kurių bylas Heroldija turi pateikti galutiniam Valdančiojo Senato sprendimui“⁴⁴. Dėl ilgai trunkančių dokumentų paieškų, brangiai kainuojančių jų vertimų, kitų su legitimacija susijusių išlaidų, jos terminas buvo pratęstas kelis kartus (1838 ir 1841 m.)⁴⁵. Praktiškai kilmės įrodymų akcija užsitęsė iki 1863 m. sukilimo.

Rimtą bajorų požiūrį į naują valstybės politikos kursą ir pasirengimą neužleisti pozicijų luome rodo tai, kad per palyginti trumpą laiką bajorų deputacijos buvo užverstos anksčiau legitimuotų bajorų prašymais parengti „papildomus“, labiau argumentuotus bajorystės išvadų raštus. Tokių raštų, daugiausia surašytų 1832–1833 m., kopijų gausu bajorystės bylose, saugomose Vilniaus bajorų deputacijos archyve. Vilniaus gubernijos bajorų vadovas Ignotas Zabiela (1832–1834) šį faktą, teikdamas jam ypatingos reikšmės, paminėjo kalboje, pasakytoje 1834 m. seimelyje: „man vadovaujant buvo apsvarstyta 9984 bajorų bylos, taip buvo užtikrintas 68 882 asmenų likimas“⁴⁶.

Bajorų vadovas padarė skubotą išvadą. Netrukus paaiškėjo, kad papildomos rezoliucijos turėjo reikšmės tiek, kiek į jas buvo ketinama atsižvelgti bendrame antrosios legitimacijos kontekste. Ankstesnių metų patirtis sustiprino valdžios nepasitikėjimą bajorų deputacijų kompetencija ir objektyvumu. Egzistavusi skirtingos įstatymų interpretacijos ir deputatų subjektyvių nuostatų galimybė, įsitikinimas, kad bajorų deputacijos nepateisino valdžios lūkesčių ir deramai neatliko užduoties patikrinti, suregistruoti bajorų luomą ir kontroliuoti jo skaičių, siekimas maksimaliai išgryninti luomą sąlygojo tai, kad buvo grįžta prie XIX a. pirmojo ketvirčio bajorystės išvadų raštų patikimumo klausimo. Vakarų gubernijų bajorų luomo reforma tapo gera proga

⁴³ *IPC3-2*, t. 8, № 6351.

⁴⁴ 1839 m. gegužės 23 d. Valdančiojo Senato Heroldijos laikinosios ekspedicijos raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1839 m., b. 1118, d. 1, l. 68–69.

⁴⁵ *IPC3-2*, t. 13, č. 2, № 11387; t. 16, č. 2, № 14998.

⁴⁶ Vilniaus gubernijos bajorų vadovo Igno Zabielos kalba 1834 m. seimelyje, *LVIA*, f. 1135, ap. 20, b. 473, l. 1.

užglaistyti visos Rusijos bajorų deputatų susirinkimų veiklos spragas. 1834 m. balandžio 20 d. įsaku imperijos gubernijose, išskyrus Gruziją, buvo įsteigtos revizijos komisijos. Jos turėjo patikrinti iki 1829 m. bajorų deputacijose pripažintų kilmingomis giminių bylas ir nustatyti legitimacijos pagrįstumą. Komisijų veiklos taisyklės pabrėžė, kad bajorystei įrodyti tinka tik pasaulietinių ir dvasinių institucijų juridškai patvirtinti dokumentai, kurie leistų atsekti nobilitaciją, kartose nenutrūkusią bajorystę ir žemės (tik su valdiniais) paveldimumą, taip pat pretendentų priklausymą legitimuotai giminei. Atsižvelgta ir į valstybės tarnyboje išsitarnautus laipsnius bei rangus. Komisijoms taip pat pavesta išsiaiškinti, kaip bajorų deputacijos laikėsi „Malonės rašto bajorams“ reikalavimų sudarant genealogijos knygas, bajorų žemvaldžių sąrašus ir vedant bajorų šeimose gimusių berniukų ir naujai įtraukiamų į genealogijos knygas bajorų apskaitą.

Revizijos komisijos sudėtis rodė, kad valdžia ir toliau laikėsi nuostatos luomo grynumo patikrinimą pavesti bajorų renkamiems pareigūnams, sau pasilikdama teisę kontroliuoti jų darbą. Komisijai turėjo pirmininkauti bajorų išrinktas sąžinės teisėjas, jos nariais turėjo tapti pirmieji kandidatai į gubernijos civilinio ir baudžiamojo teismo pirmininko pareigas bei du bajorų deputacijų deputatai, su sąlyga, kad jie anksčiau asmeniškai nedalyvavo priimant sprendimą dėl konkrečių bajorystės bylų⁴⁷. Kadangi Vilniaus, Gardino, Minsko gubernijose ir Balstogės srityje baudžiamojo teismo pirmininką skyrė valdžia, čia vietoj kandidato šioms pareigoms bajorams leista išsirinkti arba skirti savo atstovą. Komisijos teisinė priežiūra buvo pavesta gubernijos prokuroriui, kuris negalėjo daryti įtakos komisijose formuluojamai nuomonei⁴⁸.

Komisijos buvo įpareigosotos kasmet atsiskaityti Heroldijai apie darbo rezultatus. Savo išvadas jos turėjo pateikti, sudarydamos nustatytos formos patikrintų giminių sąrašus. Į pirmąjį – sąrašą A – įtraukti gimines, bajorų deputacijų pagrįstai pripažintus bajorais, prie jo pridėti komisijos protokola, jame išdėsius įrodymui pateiktų dokumentų turinį. Antrasis – sąrašas B – buvo skirtas pripažintiesiems neteisėtai. Trečiasis sąrašas buvo skirtas pirmosios grupės giminėms, jeigu jų bylose būtų pastebėti įstatymų pažeidimai. Heroldija taip pat pageidavo kartu su sąrašais gauti visus bajorystę pagrindžiančius dokumentus. Taigi komisijų veikla apsiribojo verifikacine funkcija be bajorystės pripažinimo teisės.

Įsteigus revizijos komisijas automatiškai nepakito bajorų deputacijų situacija, nebuvo panaikinta deputatų teisė svarstyti bajorystės pripažinimo klausimą, kaip teigia J. Sikorska-Kulesza⁴⁹. Bajorų deputacijų kompetencija liko ta pati, kurią apibrėžė

⁴⁷ *ИТС-2*, т. 9, ч. I, № 7007; J. Sikorska-Kulesza, klaidingai supratusi Revizijos komisijų sudarymo principą, padarė išvadą, kad pusę jų narių sudarė gubernijos administracinės valdžios atstovai: J. S i k o r s k a - K u l e s z a, *Deklasacja drobnej szlachty...*, s. 65.

⁴⁸ 1835 m. vasario 14 d. Valdančiojo Senato įsakas Vilniaus generalgubernatoriui N. Dolgorukovui, *LVI A*, f. 378, BS, 1834 m., b. 1869, l. 18.

⁴⁹ J. S i k o r s k a - K u l e s z a, *Deklasacja drobnej szlachty...*, s. 65.

„Malonės raštas bajorams“, su išlyga, kad jos svarstys tik žemvaldžių, taip pat išsitarnavusių rangus bei karinius laipsnius bajorystės klausimą⁵⁰.

Valdžios nusiteikimą žūtbut reorganizuoti Vakarų gubernijų bajoro luomą rodo tai, kad jo patikrinimui buvo pajungta daug administracinio, teisinio ir bajorų savivaldos aparato grandžių. Heroldijoje įsikūrė laikinasis skyrius, kuriam pavesti prisijungtų žemių kilmingojo luomo įteisinimo reikalai, išaugo jo valdininkų skaičius. Pagyvėjo bajorų deputacijų veikla. Į dokumentų paieškas, jų paliudijimo ir išdavimo reikalus neišvengiamai įsitraukė teisinės, viešosios tvarkos ir bažnytinės institucijos. Siekdamas padėti bajorams susigaudyti painiuose įstatymuose ir legitimacijos taisyklėse, lenkų kilmės Heroldijos valdininkas Ignas Terleckis sudarė ir išspausdino specialų informacinį leidinį, į kurį sudėjo bajorams skirtų įstatymų ištraukas ir paaiškinimus⁵¹. Minske, Vilniuje, Žemaitijoje suklestėjo dokumentų klastojimo verslas, kurio valdžia neįstengė panaikinti nei policinėmis priemonėmis, nei komandiravusi teisingumo, Vidaus reikalų ministerijos ir žandarų korpuso valdininkus, kurie turėjo patikrinti, sunumeruoti ir antspauduoti Vakarų gubernijų apskričių teismų aktų knygas bei bažnytines metrikų aktų knygas, kad į jas nebūtų galima įterpti suklastotų aktų, nei įspėjusi bajorų deputacijas, kad akylai stebėtų, ar pateikiami dokumentai nėra suklastoti⁵².

Tačiau antrasis bajorystės patikrinimas nebuvo toks rezultatyvus, kad būtų galima kalbėti apie žymų bajorų luomo apkarpyimą.

Revizijos komisijos darbą pradėjo palyginti vėlai, Gardino gubernijoje – 1836 m. pradžioje, Vilniaus gubernijoje – 1836 m. viduryje, Balstogės srityje – 1839 m. pavasariį ir veikė iki 1843 m. Pagrindinė to priežastis – bajorų deputacijos vilkino perduoti komisijoms bylas, teisindamosi, kad jos nėra sukomplektuotos, trūksta reikalingų dokumentų, kurie seniai buvo gražinti bajorams, nesutvarkyti deputacijų archyvai⁵³. Galimas dalykas, kad bajorų deputacijos „tempė“ laiką ir formavo seniau nesutvarkytas genealogijos knygas. Taip manyti verčia faktas, kad oficialioji statistika, kuri rėmėsi būtent genealogijos knygų duomenimis, 1834 m. Vilniaus gubernijoje užfiksavo 10 073 kilminių bajorų, Gardino gubernijoje – 11 542, o 1836 m. Vilniaus gubernijos genealogijos knygoje buvo parodyti jau 34 174 kilminiai bajorai, Gardino gubernijoje – 17 102 bajorai⁵⁴. Šis aktas, teisiškai sutvirtinęs legitimacijos faktą, buvo labai

⁵⁰ ПСЗ-2, т. 9, ч. I, № 7007, с. 21.

⁵¹ I. T e r l e c k i, *Heroldia i porządek otrzymywania od niej utwierdzenia szlachectwa*, S. Petersburg, 1832.

⁵² С. В. Р у б и н ш т е й н, *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии*, Вильна, 1894, с. 419–421, 430, 527–528.

⁵³ 1836 m. liepos 9 d. Vilniaus bajorų deputacijos raportas Vilniaus revizijos komisijai, LVIA, f. 391, ap. 6, b. 683, l. 7–11; Vilniaus revizijos komisijos raportas Heroldijos laikinajam departamentui, 1839 m., ten pat, ap. 7, b. 2065, l. 22–24.

⁵⁴ *Переписи населения России*, вып. 9, с. 19–21, 48–50; вып. 10, с. 23–27, 56–59.

reikšmingas, nes įrašytieji į genealogijos knygas galėjo be išlygų pretenduoti į pakartotinę legitimaciją ir, nepaisant paskelbtos revizijos, tikėtis jos sėkmingos baigties.

Vėliau panašių vilčių teikė ir revizijos komisijų darbų eiga. Vilniaus revizijos komisija turėjo patikrinti iš viso 7229 bajorystės bylas. 1836–1843 m. (iki rugpjūčio mėn.) ji peržiūrėjo 664 bylas, iš jų 435 gražino bajorų deputacijai, prašydama papildyti trūkstamais dokumentais. Ne visai tiksliais duomenimis, komisija per tą laiką pripažino pagrįstais 222 giminių bajorystės išvadų raštus, nepagrįstais – tik 7⁵⁵. Taigi komisijos veikloje išvelgtina nuostata duoti bajorams laiko pateikti bajorystės įrodymus, o Heroldijai nesuteikti pagrindo galutinai juos pašalinti iš luomo.

Balstogės srities revizijos komisija iki 1842 m. pavasario patikrino 536 iš 3110 revizijai numatytų bylų, į bajorų deputaciją sugrįžo 303 bylos, kuriose nebuvo reikalingų dokumentų⁵⁶.

Gardino revizijos komisija dirbo stropiau. Tiesa, jai reikėjo patikrinti tik 1581 bylą. Iki 1842 m. pradžios ji peržiūrėjo 1410 bylų, 436 bajorų gimines komisija pripažino teisėtai priklausančiomis bajorų luomui, 974 giminių bylose nerado motyvuotų įrodymų⁵⁷. Tuo ji savo misiją laikė baigta, nes tikrinti likusias bylas nematė prasmės. Pranešusi Peterburgui, jog dalies jose minimų asmenų nėra gyvųjų tarpe, kitų nėra žinoma gyvenamoji vieta, ir tik iš 30 giminių tikimasi po poros metų surinkti dokumentus, prašė leidimo uždaryti komisiją. Jos prašymas 1842 m. pab. buvo patenkin-tas⁵⁸. 1843 m. Heroldija svarstė šios komisijos atsiųstą medžiagą. Jos nutarimai leidžia teigti, kad Peterburgas vengė daryti skubotas išvadas ir beatodairiškai medžioti bajorus, net jeigu jie buvo apsišaukėliai. Tiesa, tarp giminių, įtrauktų į sąrašą A, tik 14 pripažino tikraisiais bajorais, tačiau 420 bylų, kuriose pasigedo dokumentų originalų, vertimų, teismų valdininkų parašų ir antspaudų, gražino į Gardiną. Didžiąją dalį bylų 722 giminių, įtrauktų į sąrašą B, taip pat gražino papildyti, pasilikdama 212 bylų⁵⁹. Reikia manyti, kad būtent tiek gardiniškių giminių sulaukė jos neigiamo sprendimo, tapdamos potencialiais kandidatais į vienkiemininkus.

⁵⁵ Apskaičiuota remiantis Vilniaus revizijos komisijos ataskaitomis ir posėdžių protokolais: Vilniaus revizijos komisijos žiniaraštis nuo 1836 m. liepos mėn. iki 1840 m. sausio 1 d., *LVI*A, f. 378, BS, 1834 m., b. 1922a, l. 111; 1842 balandžio 4 d. Vilniaus bajorų deputacijos raportas generalgubernatoriui F. Mirkovičiui, ten pat, b. 1869, l. 269; Vilniaus revizijos komisijos 1842 m. liepos–gruodžio mėn. protokolai, ten pat, f. 391, ap. 6, b. 1043, l. 814–928; Vilniaus revizijos komisijos 1843 m. liepos mėn. žiniaraštis, ten pat, f. 378, BS, 1834 m., b. 1869a, l. 163,

⁵⁶ 1842 m. balandžio 2 d. Balstogės bajorų deputacijos raportas F. Mirkovičiui, ten pat, b. 1869, l. 267.

⁵⁷ 1842 m. vasario 23 d. Gardino revizijos komisijos žiniaraštis apie patikrintas bylas, ten pat, b. 1869, l. 261,

⁵⁸ 1842 m. gruodžio 20 d. Gardino revizijos komisijos raportas F. Mirkovičiui, ten pat, b. 1869a, l. 132–134.

⁵⁹ 1843 m. rugpjūčio 31 d. Heroldijos laikinojo skyriaus raštas F. Mirkovičiui, ten pat, b. 1869, l. 295–296.

Nėra žinoma, kokį derlių Heroldija surinko iš Vilniaus ir Balstogės revizijos komisijų. Netenka abejoti, kad ir jų atsiųstose bylose rado tinkančių paskelbti vienkiemininkais.

Antrosios legitimacijos laikotarpiu tam tikros pozicijos laikėsi bajorų deputacijos. Jos buvo nusiteikusios padėti bajorams išvengti revizijos ir gana sumaniai išnaudojo situaciją, kuri susidarė nepanaikinus ankstesnių įstatymų, apibrėžiančių bajorų teisę pateikti kilmės įrodymus (pvz., minėtąjį 1827 m. gruodžio 31 d. įsaką). Nesiliovė priiminėjusi iš seniau legitimuotų giminių naujus bajorystės įrodymus Vilniaus bajorų deputacija. Jais remdamasi deputacija surašinėjo bajorystės išvadų raštus ir, ignoruodama revizijos komisiją, siuntė bylas tiesiai į Heroldiją⁶⁰. Nepaisant to, kad Heroldija šios gubernijos revizijos komisijai pavedė išreikalauti iš bajorų deputacijos ir šias bylas, praktinės reikšmės tai neturėjo⁶¹. Veikdama savarankiškai, Vilniaus bajorų deputacija iki 1840 m. išsiuntė į Peterburgą 2164 bylas⁶². Panašiai elgėsi Balstogės bajorų deputacija, iki 1842 m. pateikusi Heroldijai 245 bylas⁶³. Yra išlikę duomenų, kad nuo 1839 m. balandžio mėn. iki 1841 m. kovo mėn. Heroldija nepripažino bajorystės 375 giminėms iš Vilniaus gubernijos, nuo 1839 m. vasario mėn. iki 1840 m. balandžio mėn. – 158 giminėms iš Balstogės srities⁶⁴. Tik šių giminių likimas galėjo būti nuspręstas galutinai: formaliai jos turėjo palikti bajorų luomą, tačiau iki 1844 m. sausio 1 d. pratęstas dokumentų pateikimo terminas leido ir joms pateikti Heroldijai naujus dokumentus, iki to laiko buvo delsiama jas braukti iš bajorų sąrašų. Kitos, vis dar nepripažintos, įgijo besilegitimuojančių bajorų statusą.

Peterburgo valdantieji sluoksniai puikiai suvokė, kad Vakarų gubernijų bajorų luomo legitimacija, net susiaurinus patikrinimui numatytųjų ratą bei sustiprinus tikrinimo mechanizmą, strigo vietoje. Jau 1840 m. pasigirdo balsų, siūlančių uždaryti revizijos komisijas, o visas bajorystės bylas iš Vakarų gubernijų perkelti į Heroldiją⁶⁵. Tačiau jiems nepritarė Vakarų gubernijų komitetas, ketinęs parengti centralizuotų revizijos komisijų projektą, remdamasis nuo 1840 m. Kijeve veikusios komisijos, kurios veiklos rezultatai patenkino valdžios lūkesčius, patirtimi.

⁶⁰ 1838 m. kovo 2 d. Vilniaus revizijos komisijos raportas Valdančiajam Senatui, *LVIA*, f. 391, ap. 6, b. 817, l. 22.

⁶¹ 1838 m. kovo 31 d. Heroldijos įsakas Vilniaus revizijos komisijai, ten pat, f. 378, BS. 1834 m., b. 1922, l. 116.

⁶² Vilniaus bajorų deputacijos 1840 m. rengto rašto juodraštis, ten pat, f. 391, ap. 6, b. 920, l. 49.

⁶³ Ten pat, f. 378, BS, 1834 m., b. 1869, l. 267.

⁶⁴ Дело о лицах, неправильно причисленных к дворянскому сословию по Виленской губернии, ten pat, f. 378, BS, 1839 m., b. 1118, II d., l. 1–156, 159–232, 255–267, 275, 290, 309, 317, 334, 336; III d., l. 7–21, 33, 35, 51, 77, 97, 113, 131, 155, 177, 183, 193, 207, 231, 249, 279, 281, 301, 316, 331, 339, 343, 360, 371, 385, 400, 402, 410, 421, 423, 433; VIII d., l. 1.

⁶⁵ Записка о ревизионных комиссиях от 21 мая 1842 г., ten pat, Bs. 1834, b. 1869, l. 272–277.

Trečiasis bajorų luomo patikrinimo etapas: 1843–1864 m.

1843 m. buvo panaikinta Balstogės sritis, kuri įėjo į Gardino gubernijos sudėtį, iš kelių Vilniaus gubernijos apskričių buvo įsteigta Kauno gubernija. Įvykdžius administracinius pertvarkymus, 1843 m. gegužės 18 d. įsaku Vilniaus generalgubernatorystės revizijos komisijos buvo uždarytos, o jų vietoje Vilniuje įsteigta Centrinė revizijos komisija, turėjusi patikrinti Vilniaus, Minsko, Gardino (tik buvusios Balstogės srities, nes Gardino revizijos komisija atliko savo užduotį) ir Kauno gubernijų bajorų išsirūpintus bajorystės išvadų raštus. Pasikeitė komisijos sudėtis, į ją įvedus valdžios skiriamuosius pareigūnus. Komisijos pirmininką, jo padėjėją bei patarėją turėjo skirti teisingumo ministras, bajorai – išrinkti po deputatą iš kiekvienos gubernijos. Jos veiklos priežiūra patikėta generalgubernatoriui. Komisijai pavesta visas dar nereviduotas pirmosios kategorijos bajorų (žemvaldžių) kilmės įrodymo bylas perduoti Heroldijai. Jos kompetencijoje buvo paliktos bylos antrosios kategorijos bajorų, kurie gavo bajorystės išvadų raštus per visą bajorų deputacijų veiklos laikotarpį. Šias bylas jos turėjo išreikalauti iš bajorų deputacijų per šešis mėnesius ir savo darbą baigti 1846 m. sausio 1 d. Iš buvusių revizijos komisijų ir Heroldijos gražintas papildyti bylas leista priimti pakartotiniam tikrinimui tik iki 1844 m. sausio 1 d. Būtina pabrėžti, jog iš tikrinamų bylų komisijos turėjo išskirti asmenis, kvalifikuotinus kaip pirmosios kategorijos bajorai ir apie juos suformuluoti atskiras išvadas⁶⁶.

Centrinė revizijos komisija, kuriai pirmininkavo grafas Ignotas Zabiela, dėl netvarkos bajorų deputacijų raštvedyboje praktiškai pradėjo veikti tik po pusantų metų – 1844 m. liepos 6 d. ir baigė darbą 1847 m. sausio 1 d. Per tą laiką ji peržiūrėjo iš viso 4670 bajorystės bylų, tarp jų Vilniaus gubernijos – 856, Gardino gubernijos – 1711, Kauno gubernijos – 1640 bylų. Iš jų 222 bylas „dėl įvairių priežasčių“ gražino bajorų deputacijoms, 44 gimines (435 asmenys) pripažino teisėtais bajorais, 3743 bylas kvalifikavo kaip neteisėtai suformuotas, o jose minimų asmenų (38 326 žmonės) bajorystę įvardijo nepagrįsta įrodymais. Abejonių keliančias bylas ji perdavė Heroldijai. Komisijos nutarimu, 5115 asmenų, remiantis valdžios nustatytais kriterijais, reikėjo nedelsiant išbraukti iš genealogijos knygų ir paskelbti vienkieminkais⁶⁷.

Bajorystės nepagrįstumo sąvoka šiuo atveju atrodė gana sąlyginė. Taip formuluoti išvadas komisiją vertė būtinumas labai tiksliai žiūrėti, ar pripažįstant bajorystę laikytasi įstatymų apibrėžtų reikalavimų, ar pateikti dokumentai leido nustatyti giminėje buvusios nuosavybės faktą, nuosekliai atsekti kartas ir visų minimų asmenų tiesioginę giminystę, ar byla sudaryta iš privalomo dokumentų komplekto, ar dokumentai

⁶⁶ ПСЗ-2, т. 18, ч. I, № 16857.

⁶⁷ Отчет Виленской центральной ревизионной комиссии по предмету обревизования действий дворянских депутатских собраний с 18 мая 1843 г. по 1 января 1847 г., LVIA, f. 789, ap. 1, b. 448, l. 269, 272–273.

patvirtinti parašais ir antspaudais ir pan. Formuluo­ t­ e „pripa­ žinti neteisingai“ nereiš­ k­ e, kad apskritai abejota pretendentų bajoriška kilme. Praktiškai visų jų svariausias argumentas, leidžiantis tikėtis pripa­ žinimo, buvo prosenelio, senelio arba tėvo turėti dvaras ir valstiečiai, nors patiems pretendents j­ ie nepriklausė. Tačiau komisija nerado nė vienos bylos, kurioje netrūktų vieno ar kito įrodymo: kad kitados giminėje esanti valda perėjo į svetimas rankas, kad senelio arba tėvo gyvenimo būdas, atlikta tarnyba prilygo bajoriškiems, o patys pretendentai nei­ rašyti į mokestinę luomą. Priklausomai nuo argumentacijos išsamumo ir pateiktų dokumentų patikimumo, kiekvieną pretendentą komisija suskirstė į dvi grupes, o į trečiąją įrašė tuos, kurių bajorystės išvadų raštai nebuvo patvirtinti bajorų deputacijų narių parašais⁶⁸.

Komisija atliko jai skirtą užduotį, laikydama­ si įstatymo raidės. Tolesnis netinkamai legitimuotų bajorų likimas priklausė nuo Heroldijos. Nėra pagrindo teigti, kad ši institucija, remdamasi tiek buvusių revizijos komisijų, tiek Centrinės revizijos komisijos išvadomis, beatodairiškai išbajorino keliasdešimt tūkstančių smulkiųjų, maž­ a­ žemių, bežemių, činšinių bajorų, kuriems nesisekė rinkti kilmės įrodymų. Jų bylas Heroldija svarstė ilgai, priimdama teigiamus bei neigiamus sprendimus, arba vėl ir kaskart reikalau­ dama trūkstančių įrodymų. Pastaruoju atveju bajorų deputacijos grįžo prie ankstesnių užsiėmimų ir kūrė „papildomus“ bajorystės išvadų raštus, šį kartą – tik tiems, kurių bylos jau buvo patekusios į Heroldijos valdininkų rankas.

Užsitęsusi legitimacija, nedarniai veikiantis jos mechanizmas sąlygojo tai, kad XIX a. 6 dešimtmetyje valdžia vis dar neturėjo išsamios informacijos apie legitimuo­ tus ir nelegitimuotus bajorus. 1851 m. (1851 m. sausio 30 d. įsakas) Vidaus reikalų ministerija iš bajorų deputacijų pareikalavo surinkti žinias apie smulkiuosius bajorus (*мелкопоместные дворяне*)⁶⁹. Sudaryti sąrašai aiškiai rodė, koks nevienalytis buvo legitimuotų smulkiųjų bajorų sluoks­ nis, o tai reiškė, jog Heroldija luome paliko nemažai antrosios kategorijos bajorų. Antai Vilniaus gubernijoje Heroldijos dekretais, išduotais 1840–1851 m., puikavosi 1657 smulkiųjų bajorų giminės, iš jų 121 giminė neturėjo nuosavos žemės, tačiau joms priklausė nuo 2 iki 9 valstiečių, 586 giminės turėjo nedidelius sklypus žemės ir vertėsi žemdirbyste, 950 giminių neturėjo jokios nuosavybės, jų nariai vertėsi smulkiais amatais, žemdirbyste, tarnavo privačiai. Likusiųjų bajorystės bylos vis dar buvo laikomos bajorų deputacijose arba jau perduotos Heroldijai. Iš jų 42 giminės turėjo po kelis valstiečius, 1066 – dirbo smulkius žemės sklypus, 1742 giminės neturėjo jokios nuosavybės⁷⁰. Reikia manyti, jog panaši buvo

⁶⁸ Протоколы Гродненской губернии за 1846 г., *LVT*, f. 391, ap. 6, b. 1376, l. 1–153; Протоколы Виленской губернии за 1846 г., ten pat, b. 1377, l. 1–328.

⁶⁹ 1851 m. kovo mėn. Vidaus reikalų ministerijos raštas Vilniaus gubernijos bajorų vadovui, ten pat, f. 378, BS, 1851 m., b. 991, l. 2.

⁷⁰ 1852 m. spalio 24 d. Vilniaus civilinio gubernatoriaus raportas generalgubernatoriui I. Bibikovui, ten pat, l. 22.

Gardino ir Kauno gubernijų legitimuotų smulkiųjų bajorų sudėtis. Legitimuotųjų gretose taip pat netrūko asmenų, kurie išliko bajorų luome rangų, įsigytų valstybės tarnyboje, dėka, nors dauguma jų nepriklausė žemvaldžių kategorijai. Pavyzdžiui, Vilniaus gubernijos Vileikos apskrityje buvo 139 valstybės tarnautojų šeimos, kurių pragyvenimo šaltinis buvo valdininko atlyginimas. Visos turėjo Heroldijos išduotus bajorystės dekretus⁷¹.

Dalis bajorų, dalyvavusių XIX a. 4–5 dešimtmečio pakartotinėje legitimacijoje, buvo išbajorinti vien dėl to, kad laiku nepateikė trūkstantų bajorystės įrodymų. 1844 m. sausio 1 d. pasibaigė nustatytas dokumentų pristatymo terminas. Šį kartą valdžia nebuvo linkusi toleruoti įstatymų nesilaikymo, taigi 1844–1845 m. pavasarį vienkiemininkų ir piliečių luomas pasipildė nebaigusiais legitimuotais bajorais. 1845 m. balandžio mėn. duomenimis, Vilniaus gubernijoje vienkiemininkais įsirašė 5566 vyrai ir 5890 moterų, piliečiais – 1522 vyrai ir 1972 moterys, garbės piliečiais – 104 vyrai ir 71 moteris, iš viso buvo išbajorinti 15 125 žmonės (iš jų 7092 vyrai)⁷². Kauno gubernijoje iki 1844 m. balandžio mėn. vienkiemininkais negalutiniais duomenimis užsiregistravo 1240 vyrų ir 691 moteris, piliečiais – 11 vyrų ir 17 moterų, iš viso 1959 žmonės, Gardino gubernijoje – 3657 vyrai⁷³. Matyt, jų registracijos rezultatai valdžios vis dėlto nepatenkino, nes 1845 m. liepos 3 d. įsaku dar kartą primygtinai pareikalauta, kad visi, nesilaikę nustatytų terminų, išskyrus žemės savininkus, nedelsdami įsirašytų į vienkiemininkus bei piliečius. Nuo to laiko jiems leista įrodinėti bajorystę pirma atlikus karo tarnybą ir išsitarnavus jaunesniojo karininko laipsnį. Toliau ieškoti ir pateikti bajorystės dokumentus dar tris metus leista tiems, kurie apie jų nepripažinimą sužinojo po 1844 m. sausio 1 d.⁷⁴ Buvusiems bajorams, įsigijusiems nekilnojamojo turto po 1831 m. spalio 19 d., liepta valdas perduoti išdui (1847 m. sausio 23 d. įsakas)⁷⁵.

Vienkiemininkų ir piliečių registracija vyko ne itin sklandžiai. Buvę bajorai, ypač nesėslieji, akivaizdžiai vengė galutinai prisirišti prie konkretaus luomo, išlikdami laisvi ir nesugaudomi, dažnai migruojantys gyventojai. Valdžia laukė jų legalizacijos dar dešimt metų, kol tapo akivaizdu, kad daugiau kandidatų į vienkiemininkus neapsireiškė. 1857 m. birželio 17 d. įsaku buvusių bajorų atžvilgiu pasielgta dar griežčiau. Pasibaigus visiems įsirašymo į vienkiemininkus terminams, „pavėlavusiems“ buvo

⁷¹ Алфавитный список дворян Вилейского уезда, утвержденных в дворянстве Герольдией и получивших законную о своем благородстве достоверность пожалованием российских чинов и орденов, *LVIA*, f. 391, ар. 8, б. 115, л. 1–25.

⁷² Ведомость о числе лиц из бывшей польской шляхты, записавшихся в число граждан и однодворцев по непредставлении ими в установленный срок доказательств о дворянском происхождении, 3 апреля 1845 г., ten pat, f. 378, BS, 1844 m., б. 1536, л. 312.

⁷³ 1844 m. balandžio 29 d. Kauno gubernijos valdybos pranešimas F. Mirkovičiui, ten pat, l. 6; 1844 m. gegužės 1 d. Gardino civilinio gubernatoriaus pranešimas F. Mirkovičiui, ten pat, l. 17.

⁷⁴ ПСЗ-2, т. 20, ч. I, № 19158.

⁷⁵ ПСЗ-2, т. 22, ч. I, № 20845.

uždarytas kelias net į vienkieminių ir piliečių luomą. Juos liepta identifikuoti ir priskirti valstybinių valstiečių, laisvųjų žmonių arba miestelėnų kategorijoms, tuo pačiu užbaigiant tarpinio vienkieminių sluoksnio formavimą⁷⁶.

Ilgą ir prieštaringą Vakarų gubernijų bajorų luomo verifikacijos proceso rezultatus iš dalies atspindi 1858 m. gyventojų surašymo duomenys. Juos vertinant būtina atsižvelgti į tai, kad oficialioji valstybės statistika, renkama iš įvairių ir tarpusavyje nesutampančių šaltinių, paprastai nebuvo išsami, galbūt ne visai patikima. Tačiau valstybė buvo suinteresuota turėti kaip galima tikslesnę informaciją apie apmokestintus ir neapmokestintus gyventojus, vadinasi, nėra pagrindo manyti, jog duomenys buvo iškraipomi sąmoningai. Taigi 1858 m. Vilniaus gubernijoje gyveno 51 078 abiejų lyčių kilminiai, vadinasi legitimuoti, bajorai (tarp jų 26 276 vyrai), Gardino gubernijoje – 37 019 bajorų (18 384 vyrai), Kauno gubernijoje – 90 392 bajorai (44 661 vyras)⁷⁷. Tais pačiais metais Vilniaus gubernijoje gyveno 22 696 suregistruoti vienkieminkai (vyrai ir moterys) ir 2761 pilietis, Gardino gubernijoje – 10 930 abiejų lyčių vienkieminių, apie piliečius duomenų nėra⁷⁸. Kauno gubernijoje, 1857 m. duomenimis, gyveno 17 950 vienkieminių⁷⁹. Taigi statistškai apčiuopiami duomenys rodo, kad tarpinis vienkieminių sluoksnis sudarė apie 25% bendro kilminių bajorų ir išbajorintųjų skaičiaus. Aišku, tai nereiškė, kad bajorų luomas neteko būtent tiek savo narių. Šie skaičiai neatspindi bajorų luomo dinamikos per visą legitimacijos laiką, juose nėra tų, kurie vis dar priklausė besilegitimuojančių bajorų grupei, taip pat tų, kurie išnyko kituose gyventojų sluoksniuose.

1845 m. legitimacija pasibaigė tik daliai besilegitimavusių bajorų. Tie, kurių bylos funkcionavo bajorų deputacijų ir Heroldijos orbitoje, ją galėjo tęsti iki 1864 m., kai visi vis dar įrodinėjantys bajorišką kilmę, jeigu per keturis mėnesius nebaigs legitimotis, turėjo būti įrašyti į mokestinius luomus⁸⁰. Jų skaičius taip pat turėjo parodyti, koks buvo „buvusios lenkų šlėktos“ išbajorinimo mastas.

⁷⁶ ПСЗ-2, т. 32, № 32000.

⁷⁷ *Статистические таблицы Российской империи, издаваемые по распоряжению министра внутренних дел Центральным статистическим комитетом*, вып. второй. *Наличное население империи за 1858 год*, редактора Центрального статистического комитета А. Бушена, Санктпетербург, 1863, с. 267.

⁷⁸ *Переписи населения России*, вып. 12, с. 14–23, 79–81; А. Ј а н у л а и т и с, *min veik.*, p. 490.

⁷⁹ А. Ј а н у л а и т и с, *min veik.*, p. 490.

⁸⁰ ПСЗ-2, т. 39, ч. 1, № 41299.

Išvados

1. Rusijos imperijos prisijungtose žemėse XVIII a. pab. paskelbtoje bajorų luomo verifikacijoje slypėjo stiprus luomo deklasacijos užtaisas. Ir ne dėl to, kad valdžia užsibrėžė maksimaliai išgryninti gausų, nepažįstamą ir neparankų visuomenės sluoksnį. Didžiausias deklasacijos pavojus slypėjo luomo viduje, jo socialinėje ir turtinėje stratifikacijoje. Paleistas verifikacijos mechanizmas nušlavė tuos, kurie neturėjo realių galimybių išvengti deklasacijos.

2. XIX a. pirmajame trečdalyje susiformavo branduolys giminių, potencialiai galinčių išlaikyti kilminių bajorų statusą. Jis nežymiai pasipildė po 1831 m. spalio 19 d. įstatymo, paskelbusio bajorų luomo padalijimo principus. Nėra žinoma, kokią šio branduolio dalį sudarė nebajoriškos kilmės asmenys, tačiau jų bandymas prasiskverbti į luomą paties luomo likimui reikšmės neturėjo.

3. Iš bajorų luomo buvo pašalinti pirmiausia tie, kurie neturėjo kilmės įrodymų. Jau pirmasis verifikacijos etapas parodė, kad dalis smulkiųjų bajorų apskritai neįstengs legitimuotis. Teisiniu požiūriu jie iškrito iš luomo juos įrašius vienkieminkais ir piliečiais. Pašalintieji iš luomo po 1844 m. nebaigė legitimacijos dėl tos pačios priežasties – dokumentų stokos. Dėl revizijos komisijų, tikrinskių bajorų deputacijose surašytus bajorystės išvadų raštus, veiklos luomas neteko tų, kuriems taip pat trūko motyvuotų kilmės įrodymų. Iš luomo turėjo nepastebimai išnykti socialiai degradavusių, nesėslių žmonių sluoksnis, kuris prasilenkė su luomo verifikacija.

4. Bajorų luome liko žemės ir valdinių savininkai, valstybės tarnyboje išsitarnavę asmenys, kurių teises gynė Rusijos įstatymai. Taip pat – mažžemiai ir bežemiai bajorai, kurių kilmės įrodymus Heroldija laikė pagrįstais. Gerai sutvarkyti dokumentai, net jeigu tarp jų pasitaikydavo klaidingumų, leido į luomą patekti nebajoriškos kilmės asmenims. Valdžia nematė reikalo bandyti juos specialiai išskirti iš besilegitimuojančios masės, tikėdamasi, kad kelią į luomą jiems gali užkirsti pats bajorystės patikrinimo principas.

5. Bajorų savivaldos institucijos ir revizijos komisijos bajorų luomo verifikacijoje buvo tik tarpininkai. Bajorų deputacijų pozicija bajorystės pripažinimo klausimu buvo vienareikšmiška. Jos ne tik pripažino pagrįsta bajorystę visų giminių, kurios kreipėsi bajorystės išvadų raštų, bet per visą luomo patikrinimo laiką, pažeisdamos įstatymus, kūrė papildomus bajorystės išvadų raštus, ieškojo naujų kilmės motyvacijų, dėsė atiduoti bajorų bylas galutiniam sprendimui. Revizijos komisijos, kurias sudarė vietos bajorai, taip pat vengė aiškiai pasisakyti bajorystės pripažinimo klausimu. Šiuo požiūriu ryžtingiau veikė Vilniaus centrinė revizijos komisija, pati įrašiusi į vienkieminkus per 5 tūkst. asmenų.

6. Rusijos valdžios politika prisijungtų žemių bajorų luomo verifikacijos atžvilgiu laikytina dvilype. Iš vienos pusės, ji saugojo aukštesnių luomo sluoksnių – žemvaldžius ir paskelbė negailestingą kovą tiems, kurie neatitiko Rusijos bajorų luomo kriterijų. Iš kitos – ji sukūrė sąlygas, suteikusias galimybę daugiau kaip pusę amžiaus ieškoti kilmės įrodymų visiems, kurie siekė įsitvirtinti luome.

7. Kyla klausimas, ar bajorų legitimacija susilpnino luomą? Reikia pripažinti, kad jos dėka Vakarų gubernijų bajorų luomas įgavo aiškesnius kontūrus, kuriuos buvo beprarandęs dėl socialinės diferenciacijos. Tačiau klausimas, ar bajorų luomo apkarpymas sąlygojo luomo civilizacinį ir kultūrinį nuosmukį, lieka atviras.

**PROCESS OF DEGRADING THE LITHUANIAN NOBILITY:
PROOF OF DESCENT
(end of the 18th century – 7th decades of the 19th century)**

Summary

TAMARA B A I R A Š A U S K A I T Ė

The purpose of this article is to discuss the process of verification of the nobility from the legal, instrumental and social point of view that took place at the end of the 18th century and in the 1st – 7th decades of the 19th century in Lithuania (in the provinces of Vilnius, Kaunas [from 1843]), as well as to reveal how verification of nobility was carried out in the intermediate executive chains – nobles' deputations and Revision commissions, and the results of their activity. The issues raised in this way enables us to understand the mechanism of transformation of the nobility and to give answers to disputable questions in historiography.

Verification of the nobility of Lithuania was carried out on the basis of the 1785 "Charter of the Russian Nobility" of Catherine II. Nobles' deputations chaired by the provincial marshal of the nobility verified documents of descent and validity of the nobility too, and their members were elected by the nobles' assemblies of the districts. The last approval of the nobility rested with the Heraldry Department of the Governing Senate.

Three stages are distinguished in the process of verification of the nobility of Lithuania: 1. At the end of the 18th century – in the 20s of the 19th century the nobles' deputation of Vilnius province legitimated 7242 families of the nobles, that of Grodno – 1806 families. After it became clear that verification was carried out without fulfilling the criteria of verification of the nobility and that documents were forged, a special Revision commission checked attestations of being of nobility descent issued in Vilnius province in 1828–1832. However, the activity of the commission bore no fruit; 2. The implementation of the Ukase of 19 October 1831 on selection of noblemen of Western provinces determined the appearance of the new social stratum – that of smallholders and citizens. The non-legitimised small nobles formed its kernel. In the 30s and 40s of the 19th century the criteria of proving the nobility were made more exact. A repeated verification of all the nobles was

carried out. Alongside nobles' deputations the validity of proofs of the nobility was verified by Revision commissions set up in all provinces in 1834; 3. After the Central Revision Commission was established in Vilnius in 1843, which had to verify attestations of being of nobility descent obtained by the nobles of Vilnius, Minsk, Grodno and Kaunas provinces, the third stage of verification of the nobility started. The task of the Commission was to verify the proofs of the descent of the nobles – non-landholders – legitimated at the nobles' deputations. In 1844 the nobles who failed to repeatedly submit documents necessary for legitimisation were prohibited to prove their nobility. The process of legitimisation of the nobles who took part in the repeated verification lasted till 1864.

Verification of nobility that was announced at the end of the 18th century in the lands annexed by the Russian Empire contained a powerful charge of the estate degradation. This was not because the authorities set themselves the task of purifying the abundant unknown and unreliable stratum of the society to the maximum. The greatest threat of degrading was hidden inside the estate, its social and property stratification. The mechanism of verification that was set into motion swept away those who had no real possibilities to avoid being degraded.

In the first third of the 19th century the kernel of the families, which potentially were able to maintain the status of nobles of a high descent, was formed. It imperceptibly increased in number after the Ukase of 19 October 1831 was issued. It is not known what part of the kernel the individuals of other than nobility extraction formed, however, their attempt to penetrate into the estate was of no significance to the fate of the estate itself.

Those persons who had no proof of their descent were the first to be expelled from the nobility estate. The very first stage of verification showed that some part of small noblemen on the whole would be unable to be legitimated. From the legal point of view they dropped out of the estate after they were turned into smallholders and citizens. Those who were expelled from the nobility estate after 1844 did not finish legitimisation due to the same reasons – a lack of necessary documents. As a result of the activity of the Revision Commission, which verified attestations of being of nobility descent drawn up at the nobles' deputations, the estate lost those who failed to produce a reasoned proof of the descent. The stratum of socially degraded, unsettled people, which failed to conform to the verification of the estate, had to imperceptibly disappear from the estate.

Landowners and owners of serfs, the people who had served in the public service and whose rights were defended by Russian laws remained in the nobility estate. Also, small nobles who owned little land or were landless and whose proofs of descent were considered as motivated by the Heraldry Department belonged to the nobility. Well-prepared documents, even if there were forged documents among them, allowed the persons of other than nobility descent to get into the nobility estate. The authorities found it unnecessary to try to distinguish them from those who were being legitimated hoping that the principle of verification of the nobility would bar the way to the nobility for them.

Nobles' deputations and Revision commissions played merely the role of an intermediary in verifying the estate. Positions of the nobles' deputations on the issue of recognising the nobility were clear. They did not only recognise the nobility of all the relatives who applied for attestations of being of nobility descent as grounded, but also, during the entire period of verification of the estate, violating the laws, created additional attestations of being of nobility descent, looked for new ways of motivating their descent, delayed submitting the files for the final decision to be taken. Revision commissions, which were formed from the local nobility, also avoided having their clear say on the issue of recognising the nobility. From this point of view Vilnius Central Revision Commission operated more resolutely.

The Russian authorities pursued a double-faced policy with respect to verification of the nobility of the lands annexed. On the one hand, they protected the higher stratum of the estate – the landowners and put up a fierce struggle against those who failed to fulfil the criteria of the nobility of Russia. On the other hand – they created conditions, which provided possibilities for those who sought to become established in the nobility to look for the proof of descent for over 50 years.

Gauta 2001 m. lapkričio mėn.

Tamara B a i r a š a u s k a i t ė (g. 1950 m.). Humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Tyrinėjimų kryptis: Lietuvos totorių istorija ir kultūra, bajorų luomas bei jo savivalda XIX a. Lietuvoje.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, Vilnius LT- 2001,
el. paštas: tbairas@takas.lt